

'Ik ben tenminste nog een roker'

De gevolgen van werkloosheid voor het zelfrespect van mensen

LINDA PRAST EN JUDITH ELSHOUT

Wat doet werkloosheid met je? Een actuele vraag, gezien de huidige economische onrust waarbinnen veel mensen kampen met een werkloze situatie. Werk blijkt belangrijk voor het behoud van zelfrespect. Hoewel hiervoor alternatieve bronnen zijn, lijkt vooral de veroordelende blik van de sociale omgeving werklozen parten te spelen.

'Wat doe jij?' is een veelvuldig gestelde vraag bij een eerste kennismaking. De vraag wordt waarschijnlijk eerder beantwoord met 'ik ben advocaat' dan met 'ik ben vader van twee kinderen'. Het belang van wat je doet, wordt veelal gekoppeld aan een betaalde baan: je bent wat je doet. Een baan is een bron om gerespecteerd te worden door anderen en is daarmee ook van invloed op de mate van zelfrespect. Filosoof Alain de Botton (2008) stelt bijvoorbeeld dat de liefde die je ontvangt van de wereld wordt gereflecteerd in je beroepsstatus. Bovendien benadrukt hij dat werk essentieel is voor mensen om gelukkig te zijn. Maar als werk zo belangrijk is voor

persoonlijk geluk en om respect te genieten, wat betekent het dan voor mensen als zij werkloos zijn? Uitgaande van het idee dat respect krijgen en zelfrespect onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden, is onderzocht wat de mogelijke gevolgen van werkloosheid zijn voor het zelfrespect van mensen.

Dit vraagstuk is interessant in het licht van een meritocratiserende samenleving. In een ideale meritocratie is het voor iedereen mogelijk door middel van opleiding op de maatschappelijke ladder te stijgen en zich verdienstelijk te maken voor de samenleving. Dat wil zeggen: we kunnen in principe alles worden wat we willen, mits we daarvoor ons

best doen. Maar in de competitie om maatschappelijke status zijn er naast winnaars ook verliezers. En waar het succes van de winnaars wordt toegeschreven aan eigen verdiensten, is het falen van de verliezers hun eigen schuld. De vraag is nu in hoeverre werklozen hun werkloosheid als falen ervaren en hoe de gevolgen hiervan hun mate van zelfrespect beïnvloeden.

Onrechtvaardige afstand

Uit het onderzoek* blijkt dat werklozen het gevoel kunnen hebben dat zij moeten opboksen tegen een negatief beeld dat de buitenwereld van hen heeft. Ze hebben het idee dat ze als verliezers buiten de samenleving worden geplaatst. Naast een toenemende afstand tot de arbeidsmarkt, ervaren werklozen een afstand tot de sociale gemeenschap en de samenleving als geheel. Deze positie wordt als zeer onrechtvaardig gezien. Zij zien zichzelf niet als *self-made* verliezers; ze ervaren juist dat zij weinig invloed hebben op de situatie, aangezien het hun ondanks de benodigde diploma's en werkervaring niet lukt een baan te verwerven. De resultaten van het onderzoek zijn gebaseerd op vijftien diepte-interviews die zijn afgenomen via het socialemediaplatform MSN Messenger. Gezien de gevoeligheid van het

onderwerp heeft online interviews als voordeel dat de anonimiteit groter is. Tijdens de interviews werd de respondenten gevraagd naar hun beleving van de werkloosheid, de eigen verantwoordelijkheid hiervoor en naar de reacties uit de omgeving. Hierdoor ontstond een duidelijk beeld van de effecten van werkloosheid op het leven van de werklozen. De resultaten hebben betrekking op werkloze mannen en vrouwen tussen de 24 en 63 jaar. Het is zeer waarschijnlijk dat de onderzoeksgroep voornamelijk bestaat uit werklozen die ontevreden

'Ik hoor er niet meer bij'

'Everybody loves a winner, so nobody loves me', verzucht de 28-jarige Pieter, die sinds een jaar werkloos thuiszit. Hij citeert uit het Amerikaanse *Glee*, een televisieserie over buitenbeentjes op een middelbare school. Want zo voelt hij zich, een 'loser', een 'werkloze'. De schok over zijn eigen situatie lijkt nu pas echt tot hem door te dringen, want hoe anders was zijn toekomstbeeld toen hij na het behalen van zijn tweede master aan zijn professionele carrière begon bij Justitie. De reor-

mijn gevoel ben ik nutteloos en voeg ik niets toe omdat ik niet werk.' Soms wordt in de interviews direct verwezen naar vooroordelen binnen de buitenwereld die hen raken. Een van de vrouwelijke respondenten legt uit: 'Elke dag binnen zitten is gekmakend, en dan krijg je nog de vooroordelen van de betweters over je heen. Want wij zuigen de staat immers uit, we zijn parasieten!' Hieruit blijkt dat werklozen zich miskend kunnen voelen, wat effect heeft op hoe zij zichzelf omschrijven en zien. Een ander reflecteert: 'Ik was wat ik deed, en nu ik me vooral bezighoud met het zoeken naar wat te doen, ben ik wat ik vind: ik vind niets. Wat triest! Nog maar een peuk, dan ben ik tenminste nog een roker.' Uit dit citaat wordt pijnlijk duidelijk hoe belangrijk werk is voor iemands identiteit en behoud van zelfrespect.

'Everybody loves a winner, so nobody loves me'

zijn over de eigen situatie. Er worden dus geen uitspraken gedaan over mensen die daar minder moeite mee hebben. Naast de interviews zijn 59 online geplaatste berichten op forums en blogs geanalyseerd. Door gebruik te maken van tekstuele analyses van uitspraken op forums werden de bevindingen op basis van de interviews bevestigd of juist weerlegd.

ganisatie die hem zijn baan kostte, gaf hem de gelegenheid zich in een andere richting te ontwikkelen – althans, dat dacht hij. Hij benadrukt dat hij nu het gevoel heeft zich niet meer te ontwikkelen en dat hij er niet meer bij hoort. Het gevoel van 'er niet meer bij horen' heeft als gevolg dat de positie ten opzichte van anderen in de samenleving verandert. Zo stelt een van de geïnterviewde werklozen: 'Voor

Betaalde baan maakt zalig?

Filosoof Tsjalling Swierstra en socioloog Evelien Tonkens (2006) stellen dat mensen 'sociale wezens' zijn die 'voor hun zelfvertrouwen, zelfrespect of eigenwaarde afhankelijk zijn van de waardering en erkenning van anderen'. In een meritocratiserende samenleving wordt iemands status gebaseerd op zijn of haar positie op de maatschappelijke ladder. Werk

is een belangrijke bron om erkenning te krijgen en zelfrespect aan te ontlenuen. Het verlies van een baan en de daarmee gepaard gaande daling op 'de ladder' kan logischerwijs invloed hebben op het zelfbeeld en het zelfrespect van mensen. Maar is werk de enige manier om je verdienstelijk te maken voor de samenleving? Een samenleving heeft bijvoorbeeld ook baat bij vrijwilligers en mantelzorgers. Zien werklozen dat ook zo en kunnen die activiteiten alternatieve bronnen van zelfrespect vormen?

De zorg voor kinderen of vrijwilligerswerk bijvoorbeeld wordt belangrijk gevonden. Eén vrouw legt uit: 'Ik vind voor kinderen zorgen ontzettend belangrijk. Dat geeft zin aan het leven en aan ons bestaan. Ik vind meer in het algemeen dat je je steentje bijdraagt als je op een of andere manier bijdraagt aan de zorg voor elkaar. Dat hoeft niet alleen voor kinderen te zijn en dat kan op allerlei manieren.' Voor één man is het doen van vrijwilligerswerk een belangrijke bron voor zijn zelfrespect: 'Ik heb nu weer het gevoel dat ik ertoe doe, dat mijn leven meer is dan huisman zijn, dat voor mijn werkende vrouw natuurlijk heel fijn is maar wat volstrekt geen bevrediging geeft.' Deze man vindt vrijwilligerswerk bevredigender dan huisman zijn. Dit laat zien dat hij hiërarchie aanbrengt in mogelijke alternatieve verdiensten.

Alternatieve verdiensten ondergeschikt

Opvallend is dat de geïnterviewde werklozen de alternatieve verdiensten bijna altijd ondergeschikt maken aan een 'echte baan'. Ondanks dat ze vinden dat zij door moeder-, vaderschap en vrijwilligerswerk een zinvolle bijdrage leveren aan de samenleving, geven zij vaak aan het idee te hebben dat anderen dit niet als zinvolle bijdrage erkennen. Een hoger opgeleide vrouw die na

haar bevalling een tijd huismoeder was, zegt hierover: 'Ik heb van bijna iedereen het gevoel gekregen dat ze vonden dat ik weer aan het werk moest. Ze hadden geen hard oordeel, maar ik merkte wel dat ze vonden dat dit beter een tijdelijke situatie moest blijven.' Het zelfrespect dat zij uit haar moederschap haalt is fragiel, omdat zij het idee heeft dat anderen het niet erkennen. Een ander benadrukt: 'Het klinkt hoogdravend, maar ik wil behalve als moeder en echtgenote ook als iemand worden gezien die een zinvolle baan heeft.' Vooral het 'zinvolle' aspect wordt hierbij benadrukt. Weer een andere vrouw, die nu ze werkloos is voor haar hulpbehoevende oma zorgt en veel bij een vriendin is die recentelijk haar moeder heeft verloren, zegt dat

en werkervaring en zitten tegelijkertijd met de handen in het haar over wat zij moeten kunnen of moeten doen om wel voor een baan in aanmerking te komen. De werkloze Pieter dacht met twee universitaire diploma's en werkervaring het recept voor succes te hebben om een baan te vinden. Al zijn er banen en heb je papieren: het geeft geen garantie. 'Ik heb meer dan 190 sollicitatiebrieven geschreven, maar niemand gunt mij een kans', geeft een van de respondenten aan. Over de vraag waarom ze niet worden aangenomen, tasten ze in het duister. Er bestaat veel verwarring over waarnaar werkgevers dan precies op zoek zijn. Werkgevers geven vaak geen duidelijke reden voor afwijzing; het 'profiel' is een bekende en zeer flexibele aange-

In de competitie om maatschappelijke status zijn er naast winnaars ook verliezers

zij dat wel 'nuttig' vindt, maar dat zij 'liever' een échte dagbesteding heeft. Met 'echt' bedoelt zij een betaalde baan.

De geïnterviewde werklozen erkennen dus vaak wel het belang van alternatieve verdiensten, maar zij maken deze tegelijkertijd ondergeschikt aan een betaalde baan. Vrijwilligerswerk en bijvoorbeeld huisvader of moeder zijn, zien zij niet als volwaardige bronnen van zelfrespect.

Diploma's

Wat de gesproken werklozen frustriert, is dat zij veelal over het benodigde startkapitaal beschikken om aan de slag te kunnen maar de status van werkloze hebben. De meesten van hen hebben diploma's

wende reden. Een man spreekt hier cynisch over: 'Ik verwacht binnenkort een afwijzing omdat mijn naam te lang is voor de corporate standaard visitekaartjes.'

Het gevoel van miskenning wordt vergroot omdat – naar eigen zeggen – de buitenwereld vaak twijfelt aan hun inzet. Dit leidt soms tot boosheid. Een vrouw uit onvrede hierover: 'Soms geloven ze niet dat ik niet aan het werk kom, terwijl ik toch echt heel veel solliciteer. Daar word ik dan boos over...' Een ander zegt dat hij 'het gevoel' heeft dat hij zich 'continu' moet 'verantwoorden'. Hij benadrukt: 'Ik moet steeds uitleg geven over hoe het werkelijk is – en hoe niet. Het lijkt wel of de hele wereld gebrainwasht is door de gedachte dat er altijd wel werk is voor wie echt wil.'

De onduidelijkheid over hoe werklozen hun positie kunnen verbeteren, leidt tot frustratie en gevoelens van onmacht. Naast dat werklozen voor hun gevoel door werkgevers niet erkend worden in hun kwaliteiten en dat hun sociale omgeving twijfelt aan hun inzet, hebben ze sterk het idee dat zij 'er niet bij horen'.

Sociale gevolgen

Respondenten geven aan dat werkloos zijn gevolgen heeft voor hoe zij zichzelf zien als vriend of vriendin en in de context van hun sociale netwerk buiten dat van een baan, want: 'Wat moet ik iemand vertellen na een week thuiszitten en tien brieven geschreven te hebben? Zelfs mijn online vrienden drijven weg. Ik heb niks boeiends meer te vertellen, gesprekken vallen dood.' Als gevolg van de werkloosheid verandert de verhouding van de werklozen tot anderen. Dit leidt tot gevoelens van uitsluiting, 'er niet meer bij horen' en soms zelfs tot sociale isolatie. Een respondent legt uit: 'Je zit soms 24 uur per dag thuis en je zegt niets eigenlijk, dus dat is vreemd. Ik was elke keer blij als ik boodschappen moest doen, dan kon ik even met de caissières praten.' Werklozen worden onverschillig, want 'de wereld draait zonder mij ook wel door, je bent er immers buiten geplaatst'. Ze ervaren dus niet alleen een grote afstand tot de arbeidsmarkt door gevoelens van onmacht; het ontbreken van werk in het dagelijks leven gaat ook gepaard met een afstand tot de rest van hun sociale netwerk.

Ruimere blik

Het volgens werklozen van hen heersende beeld heeft niet alleen gevolgen voor hun zelfrespect; het vergroot ook de afstand tussen henzelf, hun sociale netwerk en de bredere samenleving. Kansen lijken niet vanzelfsprekend te zijn, in tegenstelling tot het idee van een verder-

gaande meritocratiserende samenleving waarin iedereen de positie bekleedt die hem of haar toekomt op basis van zijn of haar verdiensten.

wordt verkleind. Al is het maar om uitspraken als 'Ik heb kinderen... maar anders hoefde het voor mij niet meer' te voorkomen.

Vrijwilligerswerk en het ouderschap zijn belangrijke verdiensten, maar gelden niet als volwaardige bronnen van zelfrespect

Maar de vraag is niet alleen of gevoelens van onmacht en het niet erkend worden in hun situatie als werkloze wenselijk is voor de werklozen zelf – het gaat om de samenleving als geheel. Het resultaat van de negatieve veroordelingen en het verlies van sociale contacten bevordert de motivatie van werklozen niet. Hiernaast kunnen wij als samenleving kritischer kijken naar wat belangrijk wordt geacht; een ruimere blik van de samenleving op mogelijk nuttige bijdragen kan de negatieve gevolgen voor werklozen beperken. In navolging van politiek filosoof John Rawls (1971) stellen Swierstra en Tonkens dat zelfrespect 'een van de elementaire bestaansvoorwaarden is' en een samenleving niet kan overleven als 'zij haar burgers onvoldoende bronnen van zelfrespect biedt' (2006, p. 10). Een situatie waarin een bepaalde groep zich uitgesloten en minderwaardig voelt, is dan ook onwenselijk – zowel vanuit individueel als vanuit maatschappelijk oogpunt. Door een genuanceerder beeld te schetsen over werkloosheid vanuit het perspectief van werklozen zelf, kan een neerwaartse spiraal mogelijk worden doorbroken – zodat er uiteindelijk meer begrip en respect ontstaat, en de afstand tussen werklozen en samenleving

Linda Prast is socioloog en is werkzaam bij een grote financiële dienstverlener. Zij houdt zich hier bezig met klantbeleving, service en externe communicatie.

Judith Elshout is socioloog en als promovenda verbonden aan het Amsterdam Institute for Social Science Research (AISSR). Zij doet onderzoek naar bronnen van zelfrespect in een meritocratiserende samenleving.

Noot

* Prast, Linda, *Everybody loves a winner, so nobody loves me*. Een onderzoek naar de door Nederlandse werklozen ervaren invloed van meritocratisering op het zelfrespect. Masterscriptie Sociologie. UVA, 2011

Literatuur

- Botton, A. de, *Statusangst*. Amsterdam: Olympus, 2008
- Rawls, J., *A theory of justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1971
- Swierstra, T. & E. Tonkens, Meritocratie en de erosie van zelfrespect. *Krisis*, 3, p. 3-23, 2006
- Young, M., *The rise of the meritocracy, 1870-2033. An essay on education and equality*. Londen: Thames and Hudson, 1958